

Роман В. В.,
старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано погляди вчених на проблему адаптації лексичних запозичень у мові засобів масової інформації у лінгвістично-історіографічному аспекті. Схарактеризовано чинники, передусім екстралінгвальні, які призвели до вживання лексичних запозичень. Обґрунтовано, що необхідність дослідження лексичних запозичень зумовлена рівнем активності процесів запозичення іншомовної лексики як характерної риси сьогодення. Виділено характерні лексичним запозиченням особливості функціонування та їх адаптації у мові ЗМІ.

Ключові слова: лінгвістично-історіографічний аспект, мова засобів масової інформації, екстралінгвальний чинник, іншомовні лексичні запозичення, процес адаптації, контекст.

Постановка проблеми. Питання оновлення та збагачення лексичного складу мови численними іншомовними запозиченнями досліджується в багатьох студіях, присвячених змінам у мові. Наукова література містить низку неоднозначних оцінок дослідників щодо лексичних запозичень: з одного боку, науковці відзначають беззаперечне збагачення тієї або іншої мови, відображення за допомогою асимільованих лексичних запозичень світових здобутків і досягнень у науковій, економічній, суспільно-політичній та інших сферах, а з іншого – засвідчують надмірне використання запозичених слів і засмічення мови іншомовними лексемами (що вживаються за наявності питомих лексичних відповідників). Проблеми взаємодії мови і суспільства, процеси збагачення словникового складу мови шляхом запозичень з інших мов є актуальними впродовж усього періоду існування мовознавства як науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У пропонованій статті наводиться наша оцінка тих концепцій адаптації лексичних запозичень, які відбулися в студіях українських та російських мовознавців. Із сучасних досліджень і публікацій кінця ХІХ – початку ХХІ ст., у яких простудійовано теоретичні проблеми адаптації лексичних запозичень у мові засобів масової інформації, виділяється ряд монографій і дисертаційних досліджень таких вчених, як Г.В. Дружин, Л.П. Кислюк, У.Л. Мрозіцька, Н.О. Попова, Г.А. Сергеева, В.П. Сімонок, О.А. Стишов, Т.М. Полякова, Л.М. Архипенко, С.А. Федорець, Я.В. Битківська, І.Я. Нечаєва, О.В. Маринова, О.О. Селіванова, А.Т. Аксьонова та інші. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність звернення до проблеми, оскільки аналіз свідчить, що на цей час питання адаптації лексичних запозичень в науковій літературі висвітлено недостатньо, з певними розбіжностями, проте завдяки вищевказаному та іншим працям є певний теоретичний здобуток дослідження зазначеного питання кінця ХХ – початку ХХІ ст. Проте спеціальних праць лінгвістично-історіографічного характеру, в яких були б докладно проаналізовані та систематизовані основні мовні та позамовні чинники виникнення лексичних запозичень

у мові-реципієнті кінця ХХ – початку ХХІ ст., у лінгвістиці немає, чим зумовлюється **актуальність** обраної теми. Тому є потреба у вивченні праць та твердженнь науковців щодо значущості досліджуваної потреби та послідовному їх аналізі.

Таким чином, **метою** пропонованої статті є аналіз поглядів лінгвістів кінця ХХ – початку ХХІ ст. на проблему адаптації лексичних запозичень у мові засобів масової інформації. Питання теорії запозичень досі залишається суперечливим, а відтак, це позначається на вирішенні конкретних практичних завдань. Поставлена в дослідженні мета вирішується за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [1, с. 6].

Виклад основного матеріалу. Через низку історичних обставин в останні роки проникненню іншомовних лексем у мову найбільше сприяла газетна мова, і тому відбулося помітне оновлення лексичного складу в газетно-публіцистичному стилі. Оскільки мова засобів масової інформації (ЗМІ) швидко реагує на всі процеси суспільного життя, а багатство внутрішніх ресурсів дозволяє словесно відобразити широку гаму відтінків значень нових слів у різних контекстах, то вона насамперед реагує на новачки, які супроводжують прогрес, і головним чином дозволяє вловити загальний соціокультурний фон, відобразити динаміку суспільної свідомості через «мовний смак епохи» [2]. Це зумовлено демократизацією всіх галузей суспільного життя й відповідно до цього свободою вибору слова на радіо- та телепередачах, у статтях, урізноманітненням жанрово-стильової палітри мови, природним намаганням мовців оновити засоби вираження. Як зазначає А.Т. Аксьонова, однією з характерних ознак аналізованого періоду є явище активного входження в мову ЗМІ нових лексичних одиниць з англійської мови, зокрема, її американського варіанту [3, с. 8].

Входження нових запозичень до відповідних функціональних сфер та інтенсивне використання лексичних запозичень зумовлене передусім екстралінгвальними чинниками: посиленням інформаційних хвиль, появою всесвітньої комп'ютерної мережі; глобальними змінами в розвитку країни, які зараз активно набирають силу і впливають на всі сторони життя сучасного суспільства; розширенням міждержавних і міжнародних відносин, розвитком світового ринку, економіки, інформаційних технологій, що своєю чергою відображається у поживленні зв'язків з міжнародною спільнотою; прискореним науково-технічним прогресом; загальним прискоренням темпу суспільного життя (як результат цих процесів, постає потреба в найменуванні нових реалій матеріального й духовного світу); моральною спрямованістю суспільства і його досягнень у різних сферах діяльності, що відбиваються в мовній ситуації, передусім у мові ЗМІ у вигляді запозичень, неологізмів. Відомо, що сьогодні українська та російська мови зазнають особливо інтенсивного впливу з боку англійської мови, насамперед її американського варіанту [4].

Саме мова мас-медіа стає об'єктом дослідження нових процесів у сфері лексики, оскільки саме розвиток засобів масової інформації у ХХ ст., особливо у другій половині століття, зробив їх головним каналом адаптації лексичних запозичень. Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом сучасної мови-реципієнта, у якому відбивається багатофункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації, зокрема через поширення інтернаціональних слів з різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію на всіх рівнях мовної системи. За поглядами О.А. Стишова, інтернаціональна лексика, зафіксована в спеціальних словниках, уживана в професійній сфері, починає нове життя в мові ЗМІ. Фіксування такої лексики є показником літературно-нормативної адаптації іншомовних слів, випробування на міцність запозичень, на органічне входження до словотвірної системи мови-реципієнта. Саме мова мас-медіа відіграє роль головного чинника сприймання лексичних запозичень, поширення й узвичаєння їх у масовій свідомості носіїв мови [5, с. 32].

На відміну від попередніх періодів розвитку, коли іншомовні слова виникали й уживалися переважно в художньо-белетристичному та розмовному стилях (рідше – у публіцистиці), у кінці ХХ ст. лексичні запозичення поширилися в мові мас-медіа. Засоби масової інформації посідають особливе місце у формуванні уявлень про світ, що призводить до стихійного складання фононих знань. Доречним у зв'язку з цим видається міркування М.А. Жовтобрюха: «У ній (періодичній пресі) найбільш інтенсивно відбувається творчий процес перевірки, відбору й закріплення у всенародному вживанні лексичних нових слів, виникнення яких викликане соціальною проблемою» [6, с. 3]. Мова засобів масової інформації «органічно пов'язана з історією народу, долею його культури» [6, с. 8].

Нерідко саме завдяки сучасній публіцистиці нові слова поширюються серед носіїв мови, проходять апробацію на доцільність використання і засвоєння, на відповідність системі мови, а згодом проникають і в інші функціональні стилі (так, наприклад, із публіцистичного до художньо-белетристичного стилю і розмовного вжитку потрапили слова *фазенда*, *бартер*, *спонсор* та інші). Так, О.А. Стишов підтверджує, що саме завдяки засобам масової інформації в останні десятиліття ХХ ст. досить значна кількість запозичень увійшла в широкий вжиток і засвоєні українською літературною мовою [5, с. 240–241]. Ознайомлення масової аудиторії з досягненнями науки і техніки в різних галузях знань сприяє активному проникненню запозичених слів. Потрапляючи в мову ЗМІ, вони здобувають право на входження до загальномовного словника, пор.: *глобалізація*, *гендер*, *гендерний*, *трани кикбоксинг* тощо [5, с. 36].

У той же час втрата колишніх асоціативних зв'язків, які існували в мові, із якої вони запозичені, тягне за собою й втрату властивої запозиченому слову в мові-джерелі умотивованості, що, відповідно, викликає суттєві труднощі при розпізнаванні значення в процесі адекватного сприйняття у мові-реципієнті [6; 7, с. 125].

Особливо зазначимо важливість розуміння контексту (в нашому випадку насамперед визначення сфери людської діяльності, до якої належить те чи інше запозичене слово) для адекватного тлумачення й адаптації семантики нових лексичних запозичень. Нові лексичні запозичення, які ще не засвоєні цілком у мові-реципієнті носієм мови й не зареєстровані в словниках мови, але які вже використовуються в мові засобів масової комунікації, можуть вимагати від носія мови звер-

нення до словників мов-донорів. Як відомо, для адекватного розуміння слова, розглядаючи його як повноцінну багатозначну мовну одиницю, слід урахувати той факт, що справжнє життя слова реалізується лише в мові, тобто в контексті. Вибір того чи іншого відповідного значення при перекладі багато в чому визначається контекстом, у якому використана мовна одиниця. Під контекстом прийнято розуміти мовне оточення, у якому вживається лінгвістична одиниця, або ж сукупність слів, граматичних форм і конструкцій, в оточенні яких зустрічається дане слово.

С.І. Олексієнко, постулюючи процес функціонування й адаптації нових слів, зазначає, що іншомовні слова, проникаючи до лексичного складу мови-реципієнта, деякий час уживаються головним чином у мовленнєвих контекстах. Отже, осмислення його відбувається на рівні цих контекстів. Тільки за повторних уживань, за певної частотності та під час створення серій типових уживань виділяється самостійна лексична одиниця [8, с. 61].

Л.М. Архипенко, аналізуючи ступені засвоєння англіцизмів, зазначає, що слово *Інтернет* з'явилося в українській мові зовсім недавно, поширенням воно зобов'язане науково-технічному прогресу, досягненням у галузі інформатики. Слова *Інтернет* і *комп'ютер* стали невіддільною частиною повсякденного життя завдяки комп'ютеризації нашої країни, захопленню людей різного віку комп'ютерними технологіями, іграми, завдяки інтересу до інформації, яка отримується через комп'ютер [9, с. 112–113].

Ступінь адаптації запозиченої лексеми у мові ЗМІ залежить від різних чинників і визначається різними етапами процесу запозичення. Потрапляючи в нове мовне середовище, запозичення лишається повністю незасвоєним мовою-реципієнтом ні лексично, ні фонетично, ні графічно чи граматично й належить до неасимільованої лексики або так званих варваризмів, які відразу видають своє іншомовне походження. Подібні лексичні одиниці не перекладаються, а часто зберігають на письмі іншомовну графічну форму й завдяки незвичному звучанню і написанню приваблюють до себе увагу. Виконуючи номінативну функцію, варваризми заповнюють лакуни у сфері номінацій, позначають назви окремих предметів і понять для забезпечення міжнародного розуміння. Сюди можна віднести такі лексеми: *haute couture* (висока мода), *alta moda* (мистецтво моделювання модного одягу), *pret-a-porte* (одяг, готовий для носіння) та інші. Ця група іншомовної лексики виконує емоційну функцію, що дозволяє не тільки позначити саме поняття, але й передавати його певні відтінки. Це так звана «*престижна лексика*», яка потрапляє в мову через моду й рекламу. Дуже важливо, щоб запозичення були зрозумілими; шлях семантичних перетворень – дуже складний, та часто носії мови помилково вживають слово через неадекватне розуміння. Багато слів залишаються незрозумілими, та внаслідок цього маємо або помилкове вживання, або нарощування нового значення – своєрідне освоєння іншомовного слова.

Питання про значення контексту й актуалізацію семантики слова розробляв Ж. Вандрієс: «У всіх випадках значення слова визначається контекстом. Слово використовується в оточенні й визначає його значення кожного разу. Саме контекст, усупереч різноманітності значень слова, надає «особливого» значення; саме контекст очищає слово від його минулих значень, накопичених пам'яттю, і надає слову «актуального» значення [10, с. 171].

Виникнення нової семантичної одиниці запозиченого слова не є результатом механічного перенесення, отже, можна говорити про особливий етап становлення значення запозиченого слова в новому мовному середовищі. Особливістю початкового періоду входження іншомовного слова у мові ЗМІ є те, що йому не властивий необхідний реєстр лексичних контекстів у мові-реципієнті, де може бути реалізовано його значення. Процес початкового семантичного вживання іншомовного слова являє собою формування лексичних зв'язків слова у новому контексті, створення низки прикладів його типового вживання в мові-реципієнті, які узагальнюються для актуалізації значення.

У межах загального поняття контексту розрізняють вузький контекст (мікроконтекст) і широкий контекст (макроконтекст). Дуже важливо під час з'ясування значення іншомовного слова брати до уваги безпосередньо макроконтекст, оскільки саме в ньому може міститися «підказка», тому можливість адекватного розуміння іншомовного слова визначається здебільшого наявністю коментаря. Значення більшості нових лексичних запозичень є вимогою для розуміння ширшого контексту. Іноді важко знайти адекватний національний еквівалент, точно передати семантику лексичного запозичення, адже на практиці виходить так, що слово або вираз є в словнику, але має інше значення. Спроба замінити запозичену лексему часто знижує її культурологічну цінність і сферу функціонування, що своєю чергою призводить до втрати експресивності, «новизни». При всій незрозумілості слова, що вживається вперше, контекст якщо й не здатний повністю розкрити його зміст, проте все ж може дати певне уявлення про предмет або поняття, позначене ним. Більшість запозичених лексем у мові ЗМІ супроводжується описовим перекладом, який зазвичай знаходить своє вираження в так званих оцінках мови, у деталізованих тлумаченнях слів. Описовий коментар використовують, коли з тих чи інших причин калькування неможливе. При зазначеному способі відбувається розширення компонентного складу, значно змінюється структурно-граматична організація, що своєю чергою призводить до неминучої втрати певної інформації за рахунок експресивності, що позбавляє контекст характерного йому національного колориту й своєрідності. З огляду на специфіку цього способу необхідно зазначити, що головна перевага полягає в тому, що при використанні описового коментаря виключається нерозуміння семантики запозиченої лексеми (що часто відбувається, коли нове слово запозичується з новим поняттям) [11, с. 242–243].

Розглянуті вище твердження функціонування лексичних запозичень свідчать про сучасний рівень розвитку матеріальної та духовної культури у суспільстві. Саме сучасна мова засобів масової інформації – особлива форма комунікації, соціокультурне значення якої полягає в тому, щоб встановити певного роду зв'язок між людьми, але насамперед будь-яка мова виконує інформаційну функцію у сфері масової комунікації, охоплюючи в тому чи іншому обсязі суспільно-політичну інформацію, різноманітні медійні повідомлення тощо. Водночас досить часто мова настільки ідеологізується та політизується, що з мови мас-медіа перетворюється на засіб ідеологічної боротьби, проте й такий вплив на мовному рівні виявляється, зокрема, в тому, що мова ЗМІ більш інтернаціоналізується, поповнюючи свій лексикон новими словами і поняттями.

Поява значної кількості нових слів та їх нових значень має не тільки інформаційну мотивацію, але є засобом збагачення суспільної свідомості, національного та інтернаціонального закрі-

плення іншомовних одиниць, що своєю чергою допомагає людям адекватно й глибоко усвідомлювати їх навколишній світ, точніше передавати свої думки. Актуальність понять зумовила вживання нових слів на сучасному етапі; називаючи предмети та явища в нашому житті, вони подають історію розвитку нації, її особливості, традиції, менталітет, іншими словами, вони несуть нову культурну й культурологічну інформацію для носія мови. Якщо так, то запозичена лексика є одним із найважливіших факторів розвитку структури мови, яка набуває національного визнання та виступає соціально значимим елементом мовної поведінки носія мови, а також лінгвокраїнознавчим джерелом, що відтворює культуру етносу на певному етапі суспільства.

Нові слова, які з'являються в мові, і нові значення слів мають різну мотивацію: соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну, що своєю чергою допомагає людям адекватно й глибоко усвідомлювати світ, який їх оточує, точніше передавати свої думки. Придбати ці знання й навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, і насамперед – без урахування змін у словниковому складі мови. Переклад з мови на мову може бути не адекватним через відмінності понятійних систем, але вирішальну роль у формуванні інформації, знань носія мови відіграє зв'язок мовних одиниць і ситуація, тобто контекст. Відомо, що слово – носій не тільки актуальної інформації, переданої в процесі повсякденної мовної комунікації: воно також здатне акумулювати соціально-історичну інтелектуальну й експресивно-емоційну, оцінну інформацію національного характеру. Культурний компонент значення слова для носіїв конкретної мови безпосередньо виявляється в різних контекстах, у яких так чи інакше зіставляються соціально-історичні зрізи епох, сформовані стереотипи мислення, мовної поведінки представників різних верств суспільства, професій, політичних груп тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити такі висновки: проникненню іншомовних лексем до складу мови-реципієнта більш за все сприяють засоби масової комунікації, що і визначає, на наш погляд, пріоритетну сферу поширення лексичних запозичень; у зв'язку з тим, що мова ЗМІ найбільш повно відображає всі зміни лексичного складу, процеси розвитку і поповнення номінативного фонду перебувають у безпосередньому зв'язку із екстралінгвальними факторами, результатом запозичення іншомовної лексики є не лише кількісне збагачення словникового складу мови-реципієнта, а й певні зміни у її структурі та певне контекстуальне значення. Запозичені лексеми функціонують у мові як одиниці, які зберегли у мові-реципієнті певні іншомовні властивості, набувають національного визнання, мають цінну культурологічну інформацію і виконують важливу соціальну функцію. Проникнення іншомовної лексики до складу мови-реципієнта, її освоєння, інтенсивність проникнення цього процесу фіксується різними лексикографічними довідниками, що відбивають рівень філологічної культури, історію громадської думки, міру національної самосвідомості, соціальне ставлення до проблеми запозичення. Культурний компонент значення слова для носіїв конкретної мови безпосередньо виявляється в різних контекстах, у яких так чи інакше зіставляються соціально-історичні зрізи епох, сформовані стереотипи мислення, мовної поведінки представників різних верств суспільства, професій, політичних груп тощо.

У детальному принципі зазначених особливостей ми бачимо перспективи подальшого студіювання у цьому науковому напрямі.

Література:

1. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії мовознавства. Московська лінгвістична школа: навч. посібник для студентів філол. спеціальностей пед. ін-тів і університетів. Донецьк, 1996. 137 с.
2. Роман В.В. До питання способів і типів адаптації сучасної запозиченої лексики (на матеріалі лексики ЗМІ). Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика і літературознавство. Бердянськ, 2013. Вип. XXVII. Ч. 1. С. 492–503.
3. Аксенова А.Т. Образы американской лингвокультуры в современной русской языковой бреле: автореф. дис. ... канд. филол. наук (на материале): 10.02.01 / Росийский ун-т дружбы народов. Москва, 2011. 18 с.
4. Роман В.В. Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект. Наукові записки. Філологічні науки. Ніжин, 2013. Кн. 3. С. 90–95.
5. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія. Київ: Центр КНЛУ, 2003. 388 с.
6. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Київ: Наук. думка, 1970. 303 с.
7. Мжельская О.С., Степанова Е.И. Новейшие англицизмы в русском языке. Новые слова и словари новых слов. Ленинград: Наука, 1983. С. 125–140 с.
8. Олексієнко С.І. Про лексико-семантичний розвиток запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток ХІV–ХІVІ ст.). Мовознавство. 1976. № 4. С. 60–66.
9. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англицизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): дис. ... канд. филол. Наук: 10.02.01 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2005. 230 с.
10. Вандриес Ж. Язык (лингвистическое введение в историю): монография / ред. Р.О. Шор. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 408 с.
11. Кочерган М.П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова). Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1980. 183 с.

Роман В. В. Особенности адаптации лексических заимствований в языке средств массовой информации

Аннотация. В статье проанализованы взгляды ученых на проблему адаптации лексических заимствований в языке средств массовой информации. Охарактеризованы факторы, прежде всего экстралингвальные, которые способствуют употреблению лексических заимствований. Обосновано, что необходимость исследования лексических заимствований обусловлена уровнем активности процессов заимствования иноязычной лексики как особой черты современной жизни. Выделены присущие лексическим заимствованиям особенности функционирования и адаптации в языке средств массовой информации.

Ключевые слова: лингвистикоисториографический аспект, язык средств массовой информации, экстралингвальный фактор, иноязычные лексические заимствования, процесс адаптации, контекст.

Roman V. Peculiarities of adaptation of lexical borrowings in the language of mass media

Summary. The views of the scientists on the problem of adaptation of lexical borrowings in the language of mass media have been analyzed. The factors, especially extralingual ones, which stimulate the usage of lexical borrowings have been characterized. It has been grounded that the necessity of investigation of lexical borrowings is determined by the degree of active processes of borrowed words as a special feature of contemporary life. The peculiar features of lexical borrowings of both functioning and adaptation in the language of mass media have been distinguished.

Key words: linguistic historiographic aspect, the language of mass media, extralingual factor, foreign lexical borrowings, process of adaptation, context.